

Paweł Fiktus¹

Prawno-historyczne aspekty problematyki miejsc pamięci w polskim systemie prawnym

Problematyka „miejsc pamięci” – względnie „miejsc pamięci narodowej” – nie została jeszcze jednoznacznie uregulowana w polskim systemie prawnym. Owszem, niektóre akty prawne posługują się takim terminem, jednakże analizując obowiązujące ich postanowienia, jak i orzecznictwo sądowe trudno jest znaleźć odpowiedź na pytanie: co to jest miejsce pamięci lub też czym jest miejsce pamięci? Obowiązujące regulacje prawne określają tylko czym jest grób i cmentarz wojenny lub też regulują kwestie odnoszące się do obozów koncentracyjnych jak i związane z martyrologią Narodu Polskiego oraz innych Narodów². Celem niniejszej publikacji jest omówienie najważniejszych zagadnień prawno-historycznych związanych ze skomplikowanym pojęciem „miejsc pamięci”. Pomocnym przy tym będą również i akty prawa międzynarodowego. Odpowiedzenie na pytanie czym są miejsca pamięci i jak należy je definiować i rozumieć jest kwestią bardzo istotną z uwagi na ich rolę w społeczeństwie, gdyż są one „wyrazem pamięci narodu o swej przeszłości, o ważnych wydarzeniach historycznych wybitnych postaciach. Eksponując określone idee i wartości sprzyjają się ich utrwalaniu w świadomości społecznej. Pozostawia je po sobie – każda epoka, każda wojna”³.

---

¹ Mgr, Uniwersytet Wrocławski.

² Odnosnie obozów koncentracyjnych należy wskazać na ustawę z 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych obozów koncentracyjnych (Dz. U. Nr 41, poz. 412 ze zm.). Zob. A.P. Zawadka, *Pomniki zagłady. Między terażniejszością a przyszłością*, „Przeszłość i Pamięć. Biuletyn Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa” 2014, nr 43–44, s. 155–178 oraz podana tam literatura; *Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich 1939–1945. Informator encyklopedyczny*, Warszawa 1975.

³ R. Paszkowski, *Przedmowa do czwartego wydania*, w: C. Czubryt-Borkowski (red.), *Przewodnik po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa, lata wojny 1939–1945*, Warszawa 1988, s. 6.

W potocznym rozumieniu terminu „miejsc pamięci” z reguły mamy na myśli: grób lub cmentarz wojenny; nieruchomość lub obiekt budowlany albo jego pozostałości upamiętniające postaci lub wydarzenia znaczące dla Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności pomnik, krzyż przydrożny, kapliczka, kopiec, inny obiekt lub przedmiot związany z wydarzeniami lub postaciami znaczącymi dla dziedzictwa Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności tablica pamiątkowa⁴. Analizując zakres przedmiotowy przytoczonej definicji należy przyznać, że zawiera ona szereg elementów, których analiza może być pomocna w przedmiocie ostatecznej regulacji prawnej miejsc pamięci.

W pierwszej kolejności należy wskazać na ustawowe pojęcie „grobu wojennego” i „cmentarzy wojennych”. W polskim systemie prawnym oba pojęcia zostały uregulowane w ustawie z 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych⁵. Zgodnie z art. 1 ust. 1 tej ustawy, grobami wojennymi są: „groby poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie Państwa Polskiego, groby osób wojskowych, poległych lub zmarłych z powodu działań wojennych, bez względu na narodowość, groby siostr miłosierdzia i wszystkich osób, które, wykonując zleczone im czynności przy jakiegokolwiek formacji wojskowej, poległy lub zmarły z powodu działań wojennych, groby jeńców wojennych i osób internowanych, groby uchodźców z 1915 r., groby osób wojskowych i cywilnych, bez względu na ich narodowość, które straciły życie wskutek represji okupanta niemieckiego albo sowieckiego po 1 września 1939 r., groby i cmentarzyska prochów ofiar niemieckich i sowieckich obozów oraz groby osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem i represji totalitarnych w okresie od 1944 r. do 1956 r.”. Z kolei cmentarzami wojennymi w rozumieniu ustawy niniejszej są

---

⁴ Zob. np. <http://www.miejscapamiecinarodowej.pl> W literaturze niekiedy stosuje się zwrot „symbole pamięci”. Zob. np.: R. Traba, *Kraina tysiąca granic*, Olsztyn 2003.

⁵ Ustawa z 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. Nr 39, poz. 311 ze zm.). Niekiedy w literaturze można spotkać się z innym określeniem grobów i cmentarzy wojennych. R. Traba podał, że w Niemczech „w celu nadania jednolitej i godnej formy cmentarzom wojennym na początku 1916 r. ogłoszono wielki konkurs na projekty „gajów bohaterskich” w Prusach Wschodnich, tym razem z przeznaczeniem na rzeczywiste cmentarze. (...) wschodniopruski konserwator prowincjonalny profesor Dethlefsen poddał krytykę sztukę nagrobna ostatnich dziesięcioleci, odwołując się jednocześnie do prostoty i „prawdziwej sztuki”. Miejski dyrektor ogrodów w Królewcu, Paul Kaeber, odwoływał się natomiast do idei „bohaterskich gajów”, które w Prusach Wschodnich byłyby naturalnym uzupełnieniem krajobrazu” – zob. R. Traba, *Wschodniopruskość*, Olsztyn 2007.

cmentarze, przeznaczone do chowania zwłok osób, wyżej wymienionych. W tym przypadku, po lekturze zakresu tejże ustawy, rodzi się pytanie nad jej właściwą nazwą. Otóż został w niej użyty zwrot „wojenne” wskazujący, że odnosi się do stanu wojny, czyli przeważnie rozumianego jako konflikt zbrojny pomiędzy państwami, narodami lub grupami etnicznymi⁶. Po lekturze enumeracji z art. 1 rodzi się co najmniej kilka pytań.

Pytanie pierwsze odnosi się do tego, czy osoby, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem i represjami totalitarnymi w okresie od 1944 r. do 1956 r., mogą być traktowane, jako ofiary wojny w rozumieniu podanej powyżej definicji. Ustawodawca w tym przypadku wprowadził granicę 1956 r. Tak więc, czy ofiary np.: tzw. poznańskiego czerwca z 1956 r., powinny być uważane za ofiary konfliktu zbrojnego? Analogicznie to pytanie odnosi się do osób związanych z podziemiem niepodległościowym działającym w Polsce po 1945 r.

Druga kwestia dotyczy regulacji grobów osób poległych w okresie późniejszym. W tym punkcie mam na myśli ofiary stanu wojennego wprowadzonego 13 grudnia 1981 r., ofiary grudnia 1970 r. czy też wydarzeń radomskich z 1976 r. Pojęcie chociażby stanu wojennego nie jest pojęciem tożsamym z pojęciem wojny (stanu wojny). Tak więc, czy zasadnym jest pominięcie mogił osób spod ochrony państwa, które wówczas zginęły wskutek represji państwa komunistycznego?

Natomiast pytanie trzecie odnosi się do odrębnego uregulowania w ustawie grobów uchodźców z 1915 r. (art. 1 ust. 1 pkt 5 ustawy o grobach i cmentarzach wojennych). W tym przypadku kwestia grobów uchodźców stanowiła m.in. przedmiot debaty senackiej Komisji Kultury i Środków Przekazu z 4 lipca 2006 r. Podczas prac nowelizacyjnych ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, które miały miejsce w 2006 r., pytanie odnośnie grobów uchodźców z 1915 r. zadał senator Adam Massalski: „sprawa, która mnie uderzyła w tej nowelizacji, dotyczy zupełnie niezrozumiałej, nawet dla mnie jako historyka, sprawy, a mianowicie grobów uchodźców z 1915 r. Myślę, że może jest potrzeba dodania do tego jakiegoś komentarza czy wyjaśnienia. Co to byli za uchodźcy z 1915 r.? Wiem, że w 1915 r. była fala wywózki Polaków przez Rosjan na Wschód, ale czy to chodzi o nich. To jest w tym tekście zupełnie niezrozumiałe”⁷. Odpowiedzi udzielił Andrzej Przewoźnik – ówczesny

---

⁶ Zob. na wielowątkową analizę tego pojęcia: E. Kozerska, A. Szymański, P. Sadowski, *Wojna i pokój: wybrane zagadnienia prawno-historyczne*, Opole 2013.

⁷ Zob. <http://ww2.senat.pl/k6/kom/kksp/2006/021ksp.htm>

Sekretarz Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, stwierdzając, że: „jeżeli chodzi o uchodźców w 1915 r., to świadomie zostawiliśmy ten zapis, będący w ustawie z 1933 r., bo rzeczywiście to jest problem, który dotyczy sporej grupy uchodźców, głównie cywilnych, którzy poruszali się w dwie strony: na Wschód i na Zachód. Weźmy chociaż sprawę Bitwy Gorlickiej, która rozgrywała się na dużym obszarze na terenie obecnej południowej Polski. To były rzesze uchodźców, które przemieszczały się między różnymi większymi miejscowościami i ginęły w wyniku działań wojennych. I rzeczywiście sporo jest takich grobów i to, że tak powiem, zostawiliśmy. Powiem więcej, nawet zastanawialiśmy się, czy po prostu nie wyrzucić tego przepisu o 1915 r., żeby to była jeszcze elastyczniejsza formuła. Na razie zostawiliśmy ją, ale pewnie to zmienimy w takim kierunku, że to po prostu będzie zapis mówiący o grobach uchodźców wojennych”⁸.

Z kolei pytanie czwarte również odnosi się do treści art. 1, a mianowicie uznania za groby wojenne groby sióstr miłosierdzia i wszystkich osób, które, wykonując zleczone im czynności przy jakiegokolwiek formacji wojskowej, poległy lub zmarły z powodu działań wojennych. Dlaczego szczególną pozycję przypisano siostrom miłosierdzia? Podczas przytoczonego powyżej posiedzenia Komisji Kultury i Środków Przekazu z 4 lipca 2006 r., Tomasz Merta – ówczesny podsekretarz stanu w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego wskazał, że nie ma konieczności zmian oraz uznał, że obecnie trwają prace nad kompleksową ustawą o miejscach pamięci⁹.

W przypadku pytania numer trzy i numer cztery, nawet nie posiadając szczególnie wielkiej wiedzy historycznej powstaje pytanie, czy jest sens utrzymywania tych przepisów w ustawie o grobach i cmentarzach wojennych. Zwłaszcza, że w przypadku pytania numer trzy rodzi się inne pytanie, a mianowicie, w jaki sposób traktować inne groby uchodźców. W tym przypadku grobami wojennymi są groby uchodźców z 1915 r., tak więc, czy opiece ze strony państwa będą podlegały groby uchodźców z pozostałych lat I wojny światowej czy na takową opiekę mogą liczyć mogiły uchodźców z doby np.: wojny polsko-bolszewickiej?

Kolejna sugestia dotyczy grobów osób wojskowych i cywilnych, bez względu na ich narodowość, które straciły życie wskutek represji okupanta niemieckiego albo sowieckiego po dniu 1 września 1939 r.

---

⁸ Zob. <http://ww2.senat.pl/k6/kom/kksp/2006/021ksp.htm>

⁹ Zob. <http://ww2.senat.pl/k6/kom/kksp/2006/021ksp.htm>

W tym przypadku ustawodawca wprowadził cenzus czasowy – odnoszący się do okresu II wojny światowej, jak i przedmiotowy – wskazując, że grobami wojennymi są ofiary okupanta niemieckiego i sowieckiego. W tym punkcie można postawić przykładowe pytanie, w jaki sposób potraktować osoby cywilne i wojskowe, które zginęły w wyniku np.: inwazji słowackiej na terytorium Polski (od 1 września do 16 września 1939 r.). Oczywiście należy przy tym wskazać na kolaborację ówczesnej Pierwszej Republiki Słowackiej z III Rzeszą jak i na fakt, że atak Słowacji na Polskę nastąpił w wyniku wcześniejszych porozumień między oba państwami. Tak więc, czy w przypadku otoczenia przez państwo opieką nad tymi grobami, za podstawę prawną zostanie przyjęte postanowienie z art. 1 ust. 1 pkt 6 ustawy o grobach i cmentarzach wojennych stanowiący, że grobami wojennymi są groby osób wojskowych i cywilnych, bez względu na ich narodowość, które straciły życie wskutek represji okupanta niemieckiego albo sowieckiego po dniu 1 września 1939 r., czy też za podstawę prawną opieki przyjmujemy ogólną regulację zawartą w art. 1 ust. 1 pkt 1 wskazanej powyżej ustawy, w myśl którego grobami wojennymi są groby poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie Państwa Polskiego lub z art. 1 ust. 1 pkt 2, czyli groby osób wojskowych, poległych lub zmarłych z powodu działań wojennych, bez względu na narodowość (w trzecim przypadku powstaje pytanie, jak należy zakwalifikować groby osób cywilnych)¹⁰.

Obecnie Sejm VII kadencji przygotowuje nowelizację ustawy o grobach i cmentarzach wojennych zaproponowaną przez Prezydenta RP. Jednakże jej zmiany w obrębie art. 1 – zawierającego wykaz grobów uznanych za groby wojenne, są zmianami jedynie kosmetycznymi odnoszącymi się tylko do jednej kategorii grobów. Otóż w art. 1 ust. 1 pkt 8 ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, w miejsce dotychczasowego zapisu: „grobów osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem i represji totalitarnych w okresie od 1944 r. do 1956 r.”, proponuje się wprowadzenie zapisu „grobów lub miejsca spoczynku osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem lub represji totalitarnych, w okresie od 1944 r. do 1956 r.”. Jak widać projektowana zmiana odnosi się tylko do wprowadzenia zapisu „lub miejsca spoczynku” i związana jest z obecnie trwającymi pracami poszukiwawczymi

---

¹⁰ Na temat inwazji słowackiej na Polskę w 1939 r. zob.: I. Baka, *Udział Słowacji w agresji na Polskę w 1939 r.*, Warszawa 2010; M. Lacko, *Dwuramienny krzyż w cieniu swastyki*, Lublin 2012.

miejsc pochówku ofiar terroru komunistycznego, prowadzonymi przez Instytut Pamięci Narodowej, Ministerstwo Sprawiedliwości i Radę Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa¹¹.

Potoczne rozumienie „miejsca pamięci” odnosi się również do „nieruchomości lub obiektu budowlanego albo jego pozostałości, upamiętniające postaci lub wydarzenia znaczące dla Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności pomnik, krzyż przydrożny, kapliczka, kopiec, inny obiekt lub przedmiot związany z wydarzeniami lub postaciami znaczącymi dla dziedzictwa Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności tablica pamiątkowa”.

W polskim systemie prawnym, „nieruchomość” została zdefiniowana w art. 46 § 1 ustawy z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny¹². W myśl tego przepisu nieruchomościami są części powierzchni ziemskiej stanowiące odrębny przedmiot własności (grunty), jak również budynki trwale z gruntem związane lub części takich budynków, jeżeli na mocy przepisów szczególnych stanowią odrębny od gruntu przedmiot własności. Z kolei w doktrynie prawa cywilnego wyróżnia się podział na nieruchomości gruntowe tj. części powierzchni ziemskiej stanowiące odrębny przedmiot własności (grunty) oraz nieruchomości budynkowe (budynki trwale z gruntem związane lub części takich budynków, jeżeli na mocy przepisów szczególnych stanowią odrębny od gruntu przedmiot własności). Bez większego problemu powyższe ustalenia można przełożyć na ustalenia odnoszące się do problematyki miejsc pamięci. Miejscem pamięci może być nieruchomość gruntowa, która będzie upamiętniać postaci lub wydarzenia znaczące dla Narodu i Państwa Polskiego jak i nieruchomość budynkowa – czego przykładem mogą być tereny obozów koncentracyjnych i zagłady.

Również właściwym rozwiązaniem zastosowanym na potrzeby próby zdefiniowania „miejsc pamięci” jest przyjęcie możliwości uznania za nie obiektów budowlanych. W tym przypadku odsyłam do art. 3 pkt 1 ustawy – Prawo budowlane, w myśl którego obiektem budowlanym jest budynek wraz z instalacjami i urządzeniami technicznymi, budowlę stanowiącą całość techniczno-użytkową wraz z instalacjami i urządzeniami oraz obiekt małej architektury¹³. Warto przy tym dodać, że do obiektów

---

¹¹ Zob. druk Sejmu RP VII kadencji nr 3027.

¹² Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 121 ze zm.).

¹³ Ustawa z 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 1409 ze zm.).

małej architektury zgodnie z art. 3 pkt 4 lit. a wskazanej ustawy zalicza się niewielkie obiekty w szczególności kultu religijnego, jak: kapliczki, krzyże przydrożne oraz figury. Z kolei zgodnie z art. 3 pkt 3 do budowli zalicza się cmentarze oraz pomniki.

W tym punkcie odrębną uwagę należy poświęcić problematyce pomnika. Wbrew pozorom problematyce bardzo skomplikowanej. W obowiązującym systemie prawnym, mimo że szereg aktów prawnych posługuje się terminem „pomnika” brak jest jego ustawowej definicji. Tak więc na potrzeby niniejszego opracowania wskażę na kilka przyjętych rozwiązań. Tytułem przykładu może być wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Olsztynie z 7 grudnia 2006 r., w którym sąd przychylił się do tezy jednej ze stron stwierdzając, że „sama ustawa nie definiuje pojęcia – pomnik, wówczas ustalić należy zakres tego pojęcia przy wykorzystaniu reguł znaczeniowych (semantycznych), jakie nadaje mu język potoczny (...) przez pomnik należy rozumieć dzieło rzeźbiarskie lub rzeźbiarsko-architektoniczne wzniesione dla upamiętnienia danej osoby lub zdarzenia historycznego, którego forma może być różna w tym może to być np. obelisk lub głaz naturalny. Oczywiście jest, że sam głaz naturalny nie spełnia jeszcze kryteriów ustawowych do nadania mu miana budowli. Niemniej jednak należy pamiętać, że w sprawie głaz ów otrzymał nadany przez człowieka (przynajmniej w części) kształt. Na głaz naniesiono dedykację poświęconą pamięci konkretnej osobie. Sam kamień nie jest więc jedynie dziełem natury (co podnoszono w odwołaniu), ale otrzymał określone przeznaczenie nadane ręką człowieka. Nie ulega też wątpliwości, iż upamiętnia konkretną osobę będącą postacią historyczną. Głaz osadzony został na betonowym cokole trwale związanym z gruntem i wraz z tym cokołem stanowi pewną funkcjonalną całość. Do wykonania takiego obiektu była wymagana – przynajmniej w ograniczonym zakresie - wiedza z zakresu budownictwa, skoro na betonowym cokole został na trwale ustawiony ciężki głaz. Powyższe rozważania wskazują, że mamy do czynienia z pomnikiem w rozumieniu języka potocznego oraz ustawy – Prawo budowlane, który jednocześnie uznać należy zgodnie z definicją legalną zawartą w tej ustawie za budowlę”¹⁴.

---

¹⁴ Wyrok WSA w Olsztynie z 7 grudnia 2006 r. (II SA/Ol 602/06), <http://orzeczenia.nsa.gov.pl> W orzecznictwie sądowym podkreśla się, że „pomnik” nie może być tożsamy z „tablicą pamiątkową” (na marginesie również uznawaną za jeden z przykładów miejsc pamięci – o czym była mowa na wstępie pracy). Na ten temat zob.

Dla porównania, w tymże wyroku, przedstawiając argumentację jednej ze stron przytoczono definicję K. Krajewskiego, według której pomnikiem jest dzieło rzeźbiarskie, albo architektoniczno-rzeźbiarskie dla upamiętnienia zasłużonej osoby lub zdarzenia historycznego w kształcie posągu lub rzeźbiarskiej grupy również kolumny, obelisku, budowli, kopca, czy głazu naturalnego¹⁵. Jednakże problematyka pomnika nie jest problematyką łatwą i prostą. W bardzo ciekawy sposób tę kwestię określają słowa R. Traby, który stwierdził, że „recepja [pomników – przyp. P.F.] obejmuje nie tylko wrażenia wizualno-estetyczne. By zrozumieć język pomników, należy poruszać się w trzech wymiarach: 1) w świecie wartości i wzorców historii sztuki, 2) w sferze semantyki inskrypcji pomnikowych, 3) w rzeczywistości społeczno historycznej, która stworzyła ideę powstania pomnika. Dopiero suma tych trzech perspektyw może zbliżyć do zrozumienia istoty zawartej w pomnikach zbiorowej pamięci albo nie – pamięci o przeszłości. Jednocześnie zawsze będzie istniał niedosyt w zrozumieniu i skali społecznej obecności pomników, albo innymi słowy – ich realnego wpływu na zbiorowa świadomość społeczeństwa”¹⁶.

Kwestię pomników w ciekawy sposób uporządkowano na gruncie samorządowym, doprowadzając niekiedy do określenia reguł ich stanowienia. Przykładem jest uchwała Rady Wrocławia z 22 kwietnia 2010 r., nr XLIX/1438/10, wydana na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 13 ustawy z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym¹⁷ stanowiąca, że do wyłącznej właściwości rady gminy należy podejmowanie uchwał w sprawach herbu gminy, nazw ulic i placów będących drogami publicznymi lub nazw dróg wewnętrznych w rozumieniu ustawy z 21 marca 1985 r. o drogach publicznych¹⁸, a także wznoszenia pomników. Zgodnie z § 1 ust. 1 teje uchwały, pomnik oznacza dzieło rzeźbiarskie, architektoniczno-rzeźbiarskie lub o charakterze założenia architektoniczno-przestrzennego, opracowane w szerokiej skali środków artystycznego wyrazu od form

---

np.: wyrok NSA z 20 lipca 2005 r. (OSK 1816/04), LEX nr 186575, gdzie na potrzeby zdefiniowania pomnika posłużono się wskazanym powyżej określeniem zawartym w ustawie – Prawo budowlane.

¹⁵ Zob. K. Krajewski, *Mała encyklopedia architektury i wnętrz*, Wrocław 1980.

¹⁶ R. Traba, *Kraina...*, s.190.

¹⁷ Ustawa z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 594 ze zm.).

¹⁸ Ustawa z 21 marca 1985 r. o drogach publicznych (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 260 ze zm.).

realistycznych do abstrakcyjnych. Składać się może z jednego lub większej liczby elementów, a także wykorzystywać nowoczesne środki multimedialne. Pomnik winien upamiętniać osobę, zdarzenie historyczne lub ideę¹⁹.

Wskazana powyżej regulacja przyjęta przez lokalnego ustawodawcę niewątpliwie porządkuje kwestie związane z pomnikami, jednocześnie likwidując wszelkie „samowolne” inicjatywy polegające na upamiętnianiu osób lub wydarzeń według własnego uznania.

Z uwagi na brak ustawowej definicji „pomnika”, na gruncie problematyki miejsc pamięci, przyjęcie tego rozwiązania byłoby bardzo ciekawe i interesujące. W przypadku inicjatyw wzniesienia pomnika pierwsza część procedury odbywa się na gruncie samorządu terytorialnego, kiedy to Komisja Rady Miejskiej właściwa do spraw kultury wydaje stosowną opinię²⁰. Jednakże w sytuacji, kiedy budowa pomnika dotyczy trwałego upamiętnienia związanych z miejscami walk i męczeństwa, faktów, wydarzeń i postaci, wówczas zgodnie z § 2 ust. 1 pkt 1 rozporządzenia Rady Ministrów z 25 kwietnia 1988 r. w sprawie organizacji, trybu działania i zasad finansowania Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa oraz komitetów ochrony pamięci walk i męczeństwa, konieczne jest zasięgnięcie opinii Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, która w tego rodzaju sprawach zajmuje stanowiska w formie uchwał, wytycznych i zaleceń oraz opinii i wniosków²¹. W tym punkcie należy dodać, że do jej kompetencji, w rozumieniu art. 3 pkt 1 ustawy z 21 stycznia 1988 r. o Radzie Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa należy

---

¹⁹ Warto przy tym wskazać, że uchwała wprowadziła ograniczony zakres podmiotów, które mogły występować z wnioskiem w sprawie wzniesienia pomnika. Mógł to być: Prezydent Wrocławia, Komisja Rady Miejskiej Wrocławia, Radny Rady Miejskiej Wrocławia, klub radnych Rady Miejskiej Wrocławia, mieszkańcy Miasta Wrocławia w liczbie nie mniej niż 1000 osób, oraz rada osiedla (§ 1 ust. 2 uchwały). Zanim wniosek zostałby rozpatrzony przez Radę Miejską Wrocławia, wymagałby oceny dokonanej przez Komisję Rady Miejskiej właściwej do spraw kultury. W § 2 ust. 3 uchwały wskazano, że Komisja Rady Miejskiej Wrocławia właściwa do spraw kultury dokonując oceny zasadności propozycji pomnika uwzględnia w szczególności zachowanie zgodności z tradycją i historią Polski, Wrocławia i jego mieszkańców, zasięgając w miarę możliwości opinii wyspecjalizowanych podmiotów, których przedmiotem działania jest architektura, urbanistyka i sztuka.

²⁰ Tryb jej działania został nakreślony w przypisie nr 14.

²¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z 25 kwietnia 1988 r. w sprawie organizacji, trybu działania i zasad finansowania Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa oraz komitetów ochrony pamięci walk i męczeństwa (Dz. U. Nr 22, poz. 154).

w szczególności sprawowanie opieki nad miejscami walk i męczeństwa oraz trwałe upamiętnianie związanych z tymi miejscami faktów, wydarzeń i postaci²². Ponadto pkt 5 tego artykułu do jej kompetencji zalicza opiniowanie pod względem historycznym i artystycznym wniosków o trwałe upamiętnienie miejsc wydarzeń historycznych, a także wybitnych postaci związanych z dziejami walk i męczeństwa. Oczywiście wskazane przepisy stanowią samodzielną podstawę prawną upoważniającą Radę Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa do samodzielnego działania w przedmiocie trwałego upamiętnienia. Przemawia za tym również treść art. 1 tejże ustawy stanowiąca, że Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa inicjuje i koordynuje działalność związaną z upamiętnianiem historycznych wydarzeń i miejsc oraz postaci w dziejach walk i męczeństwa Narodu Polskiego, zarówno w kraju, jak i za granicą, a także bliskich Narodowi Polskiemu miejsc walk i męczeństwa innych narodów na terytorium Polskiej Rzeczypospolitej.

Podsumowując rozważania odnośnie pomników traktowanych, jako miejsce pamięci – czyli mające za zadanie upamiętnienie związane z wydarzeniami lub postaciami znaczącymi dla dziedzictwa Narodu i Państwa Polskiego, właściwe do ich wzniesienia są dwie drogi. Pierwsza – przedstawiona na podstawie tzw. „uchwały pomnikowej Wrocławia (o ile taka została przyjęta przez radę gminy) oraz, druga – związana z wykorzystaniem art. 18 ust. 2 pkt 13 ustawy o samorządzie gminnym lub też polegająca na inicjatywie Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa.

Niewątpliwie brak ustawowej definicji pomnika stanowi istotny problem w obowiązującym systemie prawnym. Dobrym przykładem jest spór wokół pomnika Braterstwa Broni – tzw. „pomnika czterech śpiących”, znajdującego się w Warszawie na pl Wileńskim. Dnia 2 lipca 2013 r., w Sądzie Rejonowym dla Warszawy – Praga Północ zapadł wyrok przeciwko dwóm 21-latkom: Wojciechowi B i Danielowi L., którzy oblali tenże pomnik czerwoną farbą. Sąd umorzył postępowanie stwierdzając, że nie zachodzi czyn w rozumieniu art. 261 ustawy z 2 czerwca 1997 r. – Kodeks karny²³, stanowiący, że kto znieważa pomnik lub inne

---

²² Ustawa z 21 stycznia 1988 r. o Radzie Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa (Dz. U. Nr 2, poz. 2 ze zm.).

²³ Ustawa z 2 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 ze zm.). W tym punkcie wskazują na sposób pojmowania pomnika przez Z. Ćwiakalskiego: „Przedmiotem bezpośredniego działania jest «pomnik lub inne miejsce publiczne urządzone w celu upamiętnienia zdarzenia historycznego lub uczczenia osoby».

miejsce publiczne urządzone w celu upamiętnienia zdarzenia historycznego lub uczczenia osoby, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności. Sąd orzekł wówczas o umorzeniu postępowania. Prowadząca postępowanie sędzia Ewa Grabowska uzasadniając wyrok stwierdziła, że „w rozumieniu art. 261 Kodeksu karnego obiekty nie spełniają definicji pomnika, bowiem ochronie prawnej podlega obiekt wzniesiony dla upamiętnienia zdarzenia bądź uczczenia osoby, której ta część jest należna (...). W obecnych realiach politycznych z krajobrazu naszego kraju zniknęło wiele pomników dokumentujących poprzednią epokę. Również obiekty «Wdzięczności Armii Radzieckiej» oraz «Braterstwa Broni» powinny ulec rozebraniu, tym bardziej, iż takie wnioski były składane już dwukrotnie. Fakt, iż oba obiekty nadal istnieją nie nobilituje ich do rangi pomnika i nie uzasadnia ochrony prawno karnej”²⁴ oraz, że „te wymuszone pomniki, bo tak należy je nazwać są jedynie symbolem komunizmu, zakłamanej historii z dziejów Polski oraz jak słusznie podkreślił obrońca oskarżonego L., namacalnym symbolem sowieckiej przymusowej okupacji”²⁵.

Przedmiotem tym będzie zarówno na przykład budowla z figurą osoby, którą chciano uhonorować, budowla wyłącznie z tablicą informacyjną, jak też tablica na ścianie budynku, płyta wbudowana w posadzkę, symboliczny grób, symbol religijny, tablica informacyjna, oznaczone miejsce”, Z. Cwiąkański w: A. Zoll (red.), *Kodeks karny – część szczegółowa*, Warszawa 2006.

²⁴ Zob. prasowa relacja <http://www.rp.pl/artykul/1028983.html>

²⁵ Zob. telewizyjna relacja <http://www.tvp.info/11746433/sad-nad-pomnikami>
Na marginesie ciekawym przykładem ponownego wykorzystania pomnika poświęconego Armii Radzieckiej jest głogowski Pomnik Wdzięczności w Parku Słowiańskim przemianowany obecnie na pomnik poświęcony żołnierzom walczącym w koalicji antyhitlerowskiej. zob. K.S. Ożóg, *Nie jesteś tu od wczoraj – propaganda w powojennych pomnikach Głogowa, Polkowic i Lublina*, w: P. Knap (red.), *Pod dyktando ideologii. Studia z dziejów architektury i urbanistyki w Polsce Ludowej*, Szczecin 2013, s. 305–306. Innym przykładem jest przeniesienie tego rodzaju pomników na cmentarze wojenne zob. A. Bierca, *Formy i przykłady propagandowego wykorzystywania miejsc upamiętnień poległych żołnierzy Armii Czerwonej zlokalizowanych na terenie Starogardu Szczecińskiego*, w: P. Knap (red.), *Pod dyktando...*, s. 314–325, oraz opisaną bardzo ciekawą historię likwidacji jednego z pomników wraz z rzekomymi grobami pochowanych tam czerwoonoarmistów. W tym punkcie warto zasygnalizować istotny problem, wychodzący poza prawne ramy ewentualnej definicji pomnika, jednakże dotyczący jego formy. Otóż już w dobie tzw. Polski Ludowej, która sprzyjała masowemu wznoszeniu pomników już wtedy wskazywano na „małą pomysłowość” ich twórców: „pomników upamiętniających walkę i zwycięstwo wzniesiono w ciągu ubiegłych trzydziestu lat kilka tysięcy. Przeważnie są to pomniki cmentarne lub upamiętniające miejsca walk czy prześladowań. Nie wychodzą poza najczęściej

O konieczności wprowadzenia do systemu prawnego definicji pomnika, jako miejsca pamięci bardzo dobrze oddają słowa K. Chrudzimskiej-Uhery, która słusznie stwierdziła, że „rzeźba (szczególnie pomnikowa i architektoniczna) była sprawdzonym już w historii sztuki i dziejach państwowości narzędziem ideologicznego nacechowania przestrzeni urbanistycznej”²⁶. Tak więc wypadałoby, aby owa najbardziej „sprawdzona metoda” doczekała się swego określenia w ustawie.

Odrębną uwagę należy zwrócić na przepisy prawa międzynarodowego, których stroną jest Polska Rzeczpospolita, zawierających pojęcie „miejsc pamięci”. Jednakże w tym przypadku zakres przedmiotowy definicji jest często ograniczony do grobów i cmentarzy wojennych objętych ochroną na podstawie tychże aktów. W pierwszej kolejności wskażę na treść umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Federacji Rosyjskiej o grobach i miejscach pamięci ofiar wojen i represji sporządzoną w Krakowie 22 lutego 1994 r.²⁷, w tym przypadku

---

poza formę tradycyjnego krzyża, płyty nagrobnej, tablicy pamiątkowej czy obelisku, zgodnie z tradycją wyposażonych w atrybuty dosłownie tłumaczące ich treść: np.: znak formacji bojowej, symbol walczącego Podziemia – kotwicę, żołnierski hełm, działko czy nawet czołg, jak np. w pomniku – mauzoleum bitwy wojsk pancernych we wsi Studzianki sierpniu 1944 r. Niezależnie od wyboru środków artystycznych, konwencji stylistycznej, mniejszej lub większej dosłowności atrybutów, architekturą i rzeźbą cmentarza rządzą określone prawa najprostszego układu architektonicznego” – zob. A. K. Olszewski, *Pomniki walk i zwycięstwa w Polsce*, w: *Pamięć wojny w sztuce*, Wrocław 1978. Sytuacja zmieniła się w ostatnich latach, kiedy to zaczęto odchodzić od prostych form architektonicznych, jak to o zaprezentowanych w swej pracy pomnikach warszawskich napisała I. Grzesiuk-Olszewska: „pomniki reprezentują szeroki wachlarz form artystycznych – od realizmu do formy symbolicznej i abstrakcyjne, po poszukiwanie nowatorskiej formy ekspresji. Pozostałe, szczególnie figury i popiersia, mieszczą się w kategorii form tradycyjnych” w: I. Grzesiuk-Olszewska, *Warszawska rzeźba pomnikowa*, Warszawa 2003, s. 29.

²⁶ K. Chrudzimska-Uhera, *Rzeźba w mieście. Pomiedzy polityką a estetyką – wybrane zagadnienia z historii polskiej rzeźby pomnikowej plenerowej w latach 1945–1980*, w: P. Knap (red.), *Pod dyktando...*, s. 280. Ciekawe spostrzeżenia odnośnie pomnika zawarła w tymże tomie R. Knyspel-Kopec, stwierdzając, że „pomniki przedstawiają wartość architektoniczną, ale przede wszystkim stanowią dziedzictwo kultury danego społeczeństwa, będąc wyrazem zwłaszcza jego uczuć patriotycznych. Jednocześnie dzieła te przypominają współczesnym ważne dla narodu postacie i wydarzenia historyczne. (...)”. Szczególnie w przypadku lokalnych społeczności pomniki są obiektami niosącymi ważne treści dla ich istnienia i trwania w przyszłości – zob. R. Knyspel-Kopec, *Dzieje pomników grunwaldzkich w Polsce Ludowej*, w: P. Knap (red.), *Pod dyktando...*, s. 297.

²⁷ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Federacji

pojęcie „miejsca pamięci” – zwane w niniejszej umowie jako „miejsca pamięci i spoczynku”, zgodnie z art. 1 ust. 1 umowy, odnosi się do spraw związanych z ustalaniem, rejestracją, urządzeniem, zachowaniem i należyтым utrzymaniem miejsc pamięci i spoczynku – polskich w Federacji Rosyjskiej i rosyjskich w Rzeczypospolitej Polskiej – żołnierzy i osób cywilnych poległych, pomordowanych i zamęczonych w wyniku wojen i represji.

Nieco inaczej kwestię „miejsca pamięci” uregulowano w umowie między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o ochronie miejsc pamięci i spoczynku ofiar wojny i represji politycznych, sporządzoną 21 marca 1994 r. w Warszawie²⁸. Mimo zawarcia w tytule umowy „miejsca pamięci i spoczynku, umowa, w przeciwieństwie do umowy zawartej pomiędzy Polską a Rosją posługiwała się terminem „miejsca pamięci” – określając je jako miejsca związane z walką lub męczeństwem. W późniejszych zapisach pojawia się zapis „miejsca pamięci i spoczynku”. Odnosząc się do kwestii ich urządzenia, umowa określa to jako wyznaczanie ich granic, postawienie nagrobków, pomników i obiektów upamiętniających oraz umieszczanie tablic pamiątkowych. Z kolei w przypadku ich utrzymania – jest to ochrona grobów, nagrobków, pomników i obiektów upamiętniających oraz ich zachowanie w należyтым porządku (art. 1 umowy).

Bardzo podobnie, z drobnymi zmianami, kwestie „miejsca pamięci” reguluje umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Białorusi o ochronie grobów i miejsc pamięci ofiar wojen i represji, sporządzona w Brześciu 21 stycznia 1995 r.²⁹. W tym przypadku umowa używa zwrotu „miejsca pamięci i spoczynku”, przez które należy rozumieć miejsca związane z walką o niepodległość, wojnami lub represjami. Natomiast „urządzenie miejsc pamięci i spoczynku”, podobnie jak w przypadku umowy pomiędzy Polską a Ukrainą, to wyznaczanie ich granic, postawienie nagrobków, pomników i obiektów upamiętniających oraz umieszczanie tablic pamiątkowych. Podobnie,

---

Rosyjskiej o grobach i miejscach pamięci ofiar wojen i represji sporządzoną w Krakowie 22 lutego 1994 r. (Dz. U. Nr 112, poz. 543).

²⁸ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o ochronie miejsc pamięci i spoczynku ofiar wojny i represji politycznych, sporządzoną 21 marca 1994 r. w Warszawie (Dz. U. Nr 112, poz. 545).

²⁹ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Białorusi o ochronie grobów i miejsc pamięci ofiar wojen i represji, sporządzona w Brześciu 21 stycznia 1995 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 32, poz. 185).

jak we wcześniej prezentowanej umowie międzynarodowej, uregulowano „utrzymanie miejsc pamięci i spoczynku” przez co należy rozumieć zachowanie w należytym porządku grobów, nagrobków, pomników, obiektów upamiętniających i tablic pamiątkowych (art. 1 umowy)³⁰.

W przypadku umów międzynarodowych zawartych pomiędzy Polską a Uzbekistanem o wzajemnej ochronie miejsc spoczynku i pamięci ofiar wojny i represji, sporządzonej 11 stycznia 1995 r. w Warszawie oraz umowie pomiędzy Polską a Republiką Kyrgyjską o wzajemnej ochronie grobów i miejsc pamięci ofiar i represji, sporządzoną 5 czerwca 1993 r. w Warszawie używano zwrotu „miejsca wiecznego spoczynku”.

Znacznie ograniczony zakres ma umowa zawarta pomiędzy Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec o grobach ofiar wojen i przemocy totalitarnej, podpisana w Warszawie 8 grudnia 2003 r.³¹, która odnosi się jedynie do grobów i cmentarzy. Ponadto w umowie brak jest zapisu o „miejscach pamięci” czy też o „miejscach pamięci i spoczynku”, lecz użyto zwrotu „miejsce spoczynku” ofiar wojen i przemocy totalitarnej. Określono przy tym pojęcie niemieckich i polskich grobów wojennych – czyli grobów znajdujących się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej czy też Republiki Federalnej Niemiec, miejsc spoczynku poległych lub zmarłych po stronie polskiej czy też niemieckiej wskutek wojen. Z kolei w przypadku cmentarzy wojennych, przez które należy rozumieć cmentarze lub części cmentarzy istniejące, odnajdywane lub mające powstać na terytorium Polski czy też Republiki Federalnej Niemiec, na których pochowani są w większości polegli lub zmarli po stronie polskiej czy też niemieckiej wskutek wojen.

Bardzo ograniczony zakres ma umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Włoskiej o grobach wojennych, podpisana w Rzymie 30 marca 2012 r.³² Odnosi się ona jedynie do żołnierzy poległych w walce i ofiary wojen, którzy spoczywają na

---

³⁰ Odnosnie umów międzynarodowych dotyczących miejsc pamięci odsyłam do analizy zawartej w pracy B. Goworko-Składane, *Miejsca pamięci walk i męczeństwa oraz zagłady w regulacjach prawnych*, w: W. Śleszyński (red.), *Wspólne czy osobne. Miejsca pamięci narodów Europy Wschodniej*, Białystok–Kraków 2011, s. 298–304.

³¹ Umowa zawarta pomiędzy Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec o grobach ofiar wojen i przemocy totalitarnej, podpisana w Warszawie 8 grudnia 2003 r. (M. P. z 2005 r. Nr 55, poz. 749).

³² Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Włoskiej o grobach wojennych, podpisana w Rzymie 30 marca 2012 r. (M. P. z 2012 r. poz. 801).

terytorium Rzeczypospolitej Polskiej i na terytorium Republiki Włoskiej. W art. 2 umowy, w bardzo podobny sposób jak w przypadku wcześniejszej umowy, uregulowano pojęcie grobów i cmentarzy wojennych. Jednakże odrębną część poświęcono pomnikom wojennym, przez które należy rozumieć pomniki wzniesione ku czci poległych lub zmarłych wskutek wojen, na cmentarzach wojennych lub w miejscach bezpośrednio związanych z tymi cmentarzami, które zostaną wyszczególnione w protokole dodatkowym do umowy.

W stosunku do poprzednich zaprezentowanych umów międzynarodowych oraz zawartymi w nich postanowieniami, bardzo interesujące i zarazem kompleksowe ujęcie „miejsc pamięci”, zawiera umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Węgier o grobach żołnierzy i cywilnych ofiar wojen oraz poświęconych im miejscach pamięci, sporządzona w Warszawie 24 października 2013 r.³³ Wyszczególniono w niej jako odrębne punkty, groby i cmentarze wojenne czyli znajdujące się na terytorium Węgier oraz Polski indywidualne i zbiorowe miejsca spoczynku polskich oraz węgierskich żołnierzy i cywilnych ofiar wojen oraz cmentarze lub części cmentarzy istniejących, odnajdywanych lub mających powstać. Z kolei pod pojęciem miejsc pamięci rozumiano znajdujące się na terytorium Polski czy też Węgier pomniki, tablice pamiątkowe oraz inne obiekty i znaki upamiętniające węgierskich czy też polskich żołnierzy i cywilnych ofiar wojen (art. 2). Jednakże, co ciekawe, w przypadku strony węgierskiej użyto zwrotu „węgierskie wojenne miejsca pamięci”, z kolei w przypadku strony polskiej użyto „polskie miejsca pamięci”.

Tak więc, jak widać na zaprezentowanej powyżej analizie, również w kwestii aktów prawa międzynarodowego brak jest jednolitego nazewnictwa. Oczywiście należy przy tym uznać, że terminologia oraz sposób pojmowania „miejsc pamięci” powstawał indywidualnie podczas wypracowywania poszczególnej umowy. Przykładowo zakres regulacji umowy pomiędzy Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec o grobach ofiar wojen i przemocy totalitarnej jest znacznie węższy, gdyż odnosi się jedynie do miejsc pochówku (zwanym w umowie miejscami spoczynku) pozostawiając tym samym szereg obiektów w postaci tablic czy też pomników znajdujących się

---

³³ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Węgier o grobach żołnierzy i cywilnych ofiar wojen oraz poświęconych im miejscach pamięci, sporządzona w Warszawie 24 października 2013 r. (M. P. z 2014 r. poz. 518).

na tzw. Ziemiach Odzyskanych a upamiętniających żołnierzy niemieckich, którzy zginęli na frontach I oraz II wojny światowej i będących pochowanymi z dala od swych rodzinnych miejscowości³⁴. Brak regulacji prawnej, która by jednoznacznie określała ich status niejednokrotnie prowadził do lokalnych wystąpień przeciwko ich dalszej lokalizacji³⁵.

W ostatnim okresie pojawiły się próby ostatecznego unormowania problematyki „miejsc pamięci”. W tym punkcie odsyłam do druku sejmowego nr 745, powstałego w okresie kadencji Sejmu VI kadencji³⁶. Projekt poselski odnosił się do „miejsc pamięci narodowej”, czyli związanych z Narodem Polskim, aczkolwiek regulacją została objęta kwestia

³⁴ W tym przypadku mam na myśli tablice i pomniki, na których wypisano nazwiska poległych na frontach I i II wojny światowej bardzo często znajdujących się na terenie Dolnego i Górnego Śląska, Opolszczyzny, Wielkopolski, Pomorza Zachodniego czy też Warmii i Mazur. Bardzo dobrym przykładem jest znajdujący się nieopodal Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, pomnik nauczycieli i uczniów z dawnego gimnazjum Św. Macieja, który jest usytuowany w ogrodzie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Zob. foto-relację z jego odsłonięcia, kiedy w 2007 r., został ponownie posadowiony w tym samym miejscu po 60 latach, <http://wroclaw.gazeta.pl/wroclaw/1,35771,4684448.html>

³⁵ Z przykładowej literatury zob. np.: G. Kosmala, *Konflikt o pomniki żołnierzy niemieckich poległych podczas I i II wojny światowej rozgrywający się w województwie opolskim w latach 1992–2004*, Wrocław 2007; J. Pszon, *Na Opolszczyźnie znikają nazistowskie symbole*, w: *Niemcy w Polsce. Artykuły z polskiej i niemieckiej prasy z lat 1989–2010 (Die Deutschen In Polen. Artikel aus der deutsche Und polnischen Presse aus den Jahren 1989–2010)*, Gliwice–Opole 2010, s. 41; A.W. Brzezińska, *Stosunek do miejsc pamięci na terenie Żuław po II wojnie światowej w narracjach pierwszych osadników*, w: P. Knap (red.), *Pod dyktando...*, s. 265–276; J. Jakutowicz, *Polityka, pamięć przestrzeń. Pomniki, tablice pamiątkowe i substancja zabytkowa na Warmii i Mazurach (1945–1949)*, w: P. Knap (red.), *Pod dyktando...*, s. 288–296.; R. Traba, *Kraina...*, s. 181–183. Odnośnie grobów żołnierzy niemieckich, którzy zginęli podczas II wojny światowej, pochowanych na terenie Polski, odsyłam do bardzo ciekawej pracy G. Trzaskowskiej, *Cmentarze wojenne we Wrocławiu w latach 1939–2002*, Wrocław 2008, s. 238–302; G. Trzaskowska, *Ofiary Festung Breslau – pochówki wojenne żołnierzy i ludności cywilnej*, w: T. Głowiński (red.), *Festung Breslau: 1945 – historia i pamięć*, Wrocław 2009, s. 189–210. Z kolei interesujące spostrzeżenia, warte do wykorzystania w przedmiocie dalszych prac nad miejscami pamięci, zawarł R. Traba w rozdziale *Miejsca pamięci (lieux de memoire) w bilateralnym kontekście stosunków polsko-niemieckich*, znajdującym się w opracowaniu jego autorstwa *Przeszłość w terażniejszości. Polskie spory o historię na początku XXI wieku*, Poznań 2009, s. 149–167; E. Wanat, *Polityka historyczna na górnych Łużycach*, w: *Wspólne czy osobne...*, s. 215–222.

³⁶ Zob. [http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/AA56F61E11E91DE3C1257482005811B5/\\$file/745.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/AA56F61E11E91DE3C1257482005811B5/$file/745.pdf)

pozostałych miejsc pamięci – odnoszących się do innych Narodów. W art. 2 przewidziano, że za miejsce pamięci narodowej należy uznać: „grób i cmentarz wojenny, nieruchomość lub obiekt budowlany albo jego pozostałości, upamiętniające postacie lub wydarzenia znaczące dla Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności pomnik, krzyż przydrożny, kapliczka, kopiec czy też inny przedmiot związany z wydarzeniami lub postaciami znaczącymi dla dziedzictwa Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności tablica pamiątkowa”. O szczególnym charakterze miejsc pamięci narodowej miały świadczyć postanowienia zawarte w art. 6 i art. 7 a stanowiące, że miejsce pamięci narodowej, a także ograniczenia związane z jego ochroną ustala się w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego oraz, że ustanowienie i ochrona miejsc pamięci narodowej są celami publicznymi. W przypadku ustanowienia miejsca pamięci narodowej, organem właściwym ma być rada gminy – działająca z urzędu, na wniosek Rady Pamięci Ochrony Narodowej (nowa nazwa Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa), osoby fizycznej lub osoby prawnej, przedstawicielstwa lub urzędu konsularnego innego państwa w Rzeczypospolitej Polskiej albo organu administracji rządowej lub organu jednostki samorządu terytorialnego. Wprowadzono przy tym konieczność uzgodnienia z wojewodą, a w przypadku, gdy wnioskodawcą jest przedstawicielstwo lub urząd konsularny innego państwa, wówczas koniecznym byłoby uzgodnienie z Prezesem Rady Pamięci Ochrony Narodowej (aktualnie Sekretarzem Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa). Ponadto wojewoda przed uzgodnieniem mógłby zasięgnąć opinii Prezesa Rady Pamięci Ochrony Narodowej (art. 9 projektu ustawy). Powyżej wskazano, że ustawa, mimo że dotyczy miejsc pamięci narodowej, również swym zasięgiem przedmiotowym odnosi się do miejsc pamięci dotyczących innych Narodów. W tym przypadku koniecznym byłoby uzgodnienie z Prezesem Rady Pamięci Ochrony Narodowej, który zobligowany byłby do zasięgnięcia opinii ministra do spraw zagranicznych.

Projektowana ustawa reguluje dwie bardzo istotne kwestie stanowiące obecnie bardzo poważny problem a nierozwiązane w sposób jednoznaczny. Pierwszy dotyczy utrzymania miejsca pamięci. Projektowany art. 8 stanowi, że wnioskodawca musi dawać rękojmię utrzymania miejsca pamięci narodowej, a z kolei we wniosku dotyczącym ustanowienia miejsca pamięci narodowej należy dołączyć oświadczenie o zapewnieniu utrzymania miejsca pamięci narodowej (art. 9 ust. 5 pkt 6 projektu

ustawy). Ponadto rozdział 3 przewiduje szereg regulacji odnoszących się do utrzymania miejsca pamięci narodowej.

Kolejną bardzo istotną kwestią, jest regulacja dotycząca likwidacji miejsca pamięci narodowej. W art. 10 projektu ustawy wskazano, że wójt (burmistrz, prezydent) po zasięgnięciu opinii Prezesa Rady Pamięci Ochrony Narodowej może nakazać w drodze decyzji rozbiórkę obiektu budowlanego lub innego obiektu lub usunięcie przedmiotu wzniesionego lub umieszczonego w miejscu publicznym albo innym miejscu umożliwiającym jego publiczną prezentację, w celu upamiętnienia postaci lub wydarzenia znaczącego dla dziedzictwa Narodu i Państwa Polskiego lub innego Narodu, bez uchwały rady gminy lub zarządzenia wojewody o ich ustanowieniu, jeżeli istnieją okoliczności wskazujące, iż upamiętnienie danej postaci lub wydarzenia jest nieuzasadnione, a w szczególności jeżeli służy upamiętnieniu osoby lub organizacji uczestniczących we wprowadzeniu lub utrwalaniu w Polsce systemu nazistowskiego lub komunistycznej dyktatury lub zawiera negatywne oceny przedmiotów walczących o niepodległy byt państwa polskiego lub forma upamiętnienia postaci lub wydarzenia, znaczących dla dziedzictwa Narodu i Państwa Polskiego lub innego Narodu, a w szczególności treść inskrypcji, narusza dobra osób trzecich lub nie jest zgodna z zasadami współżycia społecznego lub zawiera fałsz historyczny.

Poważnym mankamentem projektu ustawy jest to, że obecnie w procesie legislacyjnym zaniechano dalszych prac nad unormowaniem problematyki miejsc pamięci narodowej. Określenie, czym jest miejsce pamięci narodowej stanowi kluczową kwestię dla polityki historycznej. Właściwe, a zarazem godne i honorowe upamiętnienie, połączone z całoroczną opieką, niewątpliwie będzie odgrywać kluczowy element w kształtowaniu świadomości historycznej. Dalsze utrzymywanie stanu, kiedy to dosłownie każdy może wznieść pomnik, powiesić tablicę memoriałową, a znaczna część obiektów popada w zapomnienie z powodu braku środków na ich utrzymanie, nie sprzyja równoważnemu kultywowaniu pamięci narodowej. Pomijając powyższe kwestie należy wskazać, że inne akty prawne w swych regulacjach uwzględniają w swych zapisach miejsca pamięci. Tak więc brak regulacji ustawowej miejsc pamięci wówczas przekłada się w konsekwencji na właściwe stosowanie tychże aktów. Tytułem przykładu wskażę na ustawę z 27 marca 2003 r.,

o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym³⁷. W art. 2 pkt 10 jest mowa o dobrach kultury współczesnej. Należy przez to rozumieć niebędące zabytkami dobra kultury, takie jak pomniki, miejsca pamięci, budynki, ich wnętrza i detale, zespoły budynków, założenia urbanistyczne i krajobrazowe, będące uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, jeżeli cechuje je wysoka wartość artystyczna lub historyczna. Z kolei w ustawie z 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej, art. 14 ust. 1 pkt 4 stanowi, że dział kultura i ochrona dziedzictwa narodowego obejmuje sprawy rozwoju i opieki nad materialnym i niematerialnym dziedzictwem narodowym oraz sprawy działalności kulturalnej, w tym mecenatu państwowego nad tą działalnością, w szczególności w zakresie miejsc pamięci narodowej, grobów i cmentarzy wojennych, pomników zagłady i ich stref ochronnych³⁸. Stosując chociażby wskazane przepisy, powstaje pytanie czym jest owe miejsce pamięci? Najprostszym rozwiązaniem byłoby sięgnięcie do stosownego aktu prawnego zawierającego stosowną definicję legalną, którego obecnie nie ma w polskim systemie prawnym.

Streszczenie

Przedstawiona w artykule problematyka dotyczy miejsc pamięci, które do dnia dzisiejszego w polskim systemie prawnym nie mają kompleksowej regulacji prawnej. Mimo, że w mowie potocznej pojęcie miejsc pamięci funkcjonuje od wielu lat, to do dnia dzisiejszego nie zostały określone zasady ich klasyfikacji, jak i budowania, utrzymywania oraz likwidacji. Jedynie w przypadku grobów i cmentarzy wojennych obowiązuje ustawa z 28 marca 1933 r. i rozporządzenie z 23 października 1936 r., które w obecnych realiach nie regulują wszystkich kwestii martyrologicznych. W niektórych przypadkach pomocne stają się akty prawa międzynarodowego, jednakże ich zakres jest znacznie ograniczony gdyż odnoszą się jedynie do miejsc pamięci związanych ze sygnaturiuszami danej umowy. Podjęte ostatnimi czasy prace legislacyjne nad

---

³⁷ Ustawa z 27 marca 2003 r., o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 647 ze zm.).

³⁸ Ustawa z 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 743 ze zm.).

uregulowaniem problematyki miejsc pamięci zostały obecnie zaniechane. Również dorobek orzecznictwa sądowego nie przynosi jednoznacznej odpowiedzi na pytanie czym jest miejsce pamięci. Pewnym rozwiązaniem, ułatwiającym określenie pomników oraz zasad ich utrzymania, są akty prawa miejscowego – czego przykładem może być tzw. „uchwała pomnikowa” przyjęta przez Radę Miejską Wrocławia.

Słowa kluczowe: grób wojenny, cmentarz wojenny, miejsce pamięci, pomnik, uchwała pomnikowa.

Abstract

Presented in the article, the issue relates to memorial locations, which to this day in the Polish legal system does not have a comprehensive legal regulation. In common parlance the term of memorial functions for many years, but terms of the classification and the construction, maintenance and decommissioning haven't been defined. Only in case of war graves and cemeteries are: the Act of 28 March 1933 and Regulation of 23 October 1936, which in the current circumstances do not regulate all aspects of martyrdom. In some cases, are also acts of international law, but their range is severely limited because only refer to memorial locations associated with the signatories to the contract. Recently taken legislative work on the regulation of memorial problems have now been abandoned. Also, the achievements of judicial decisions does not bring a clear answer to the question: what is the place of memory. One solution that makes it easy to determine monuments and the rules of their maintenance, are acts of local law – an example of which can be called “monument resolution” adopted by the City Council of Wrocław.

Keywords: war grave, war cemetery, memorial, monument, monumental resolution.